

**SA'DULLA SIYOYEVNING "AHMAD YASSAVIY" ROMANIDA XALQONA
TAFAKKUR VA IRFONIY G'UYALARNING UYG'UNLIGI**

Tosheva Nilufar Shirinboyevna

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romanida xalqona tafakkur unsurlari va tasavvufiy-irfoniy g'oyalarning badiiy uyg'unligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Asarda folklorga xos qatlam, xalq og'zaki ijodiga xos nutqiy va semantik birliklar hamda irfoniy tushunchalar o'zaro sintezda namoyon bo'lishi ochib beriladi. Matndan olingan dalillar asosida xalqona dunyoqarashning irfoniy tafakkur bilan uyg'unlashuvi badiiy-estetik jihatdan asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *folklorizm, irfon, tasavvuf, xalqona tafakkur, Ahmad Yassaviy, badiiy sintez, diniy qarashlar, roman poetikasi.*

Аннотация. *В статье анализируется синтез народного мышления и суфийских идей в романе Са'дуллы Сиёева «Ахмад Яссави». На основе текстового анализа раскрывается художественная интеграция фольклорных элементов и духовной философии.*

Ключевые слова: *фольклоризм, суфизм, народное мышление, духовность, Ахмад Яссави.*

Abstract. *This article explores the integration of folk worldview and Sufi (irfan) ideas in Sa'dulla Siyoyev's novel "Ahmad Yassavi". It analyzes how folkloric elements and spiritual philosophy interact within the artistic structure of the text.*

Keywords: *folklorism, Sufism, irfan, folk worldview, literary poetics.*

Xalqona tafakkur insoniyatning tarixiy-madaniy tajribasi, ijtimoiy ong shakllari va milliy dunyoqarash tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan murakkab fenomen hisoblanadi. U avvalo xalqning ko'p asrlik hayot tajribasi, urf-odatlar, e'tiqodlari, qadriyatlar va estetik qarashlarining umumlashgan ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda xalqona tafakkur ko'pincha folklor, mifologiya, xalq og'zaki ijodi va an'anaviy madaniyat bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Mazkur tafakkur turi individual ongdan farqli ravishda millat ongi mahsuli bo'lib, unda jamiyatning tarixiy xotirasi, axloqiy mezonlari va ramziy tasavvurlari mujassamlashgan bo'ladi.

Xalqona tafakkurning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir. U dastlab ibtidoiy jamiyat davrida insonning tabiat bilan o'zaro munosabati asosida yuzaga kelgan. Bu jarayonda inson atrof-muhitni anglash, hodisalarni tushuntirish va ularni ma'naviylashtirishga intilgan. Natijada mifologik tasavvurlar, ramziy obrazlar va arxetipik strukturalar vujudga kelgan. Keyinchalik ushbu tasavvurlar xalq og'zaki ijodi janrlarida –

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

ertak, doston, afsona, rivoyat, maqol va matallarda o'z ifodasini topgan. Demak, xalqona tafakkur nafaqat bilish vositasi, balki badiiy -estetik ifoda shakli hamdir.

Xalqona tafakkurning asosiy xususiyatlaridan biri uning obrazlilik va ramziylikka asoslanishidir. Bu tafakkur turida abstrakt tushunchalar ko'pincha konkret obrazlar orqali ifodalanadi. Masalan, adolat tushunchasi qahramon obrazlari orqali, yaxshilik va yomonlik qarama-qarshiligi esa ertak syujetlari orqali beriladi. Shu jihatdan xalqona tafakkur semantik jihatdan zich va ko'p qatlamli tizimni tashkil etadi. Unda har bir obraz yoki motiv bir vaqtning o'zida bir necha ma'noni ifodalashi mumkin. Bu esa uni ilmiy tahlil qilishda semantik va struktural yondashuvlarni qo'llashni talab etadi.

Xalqona tafakkurning yana bir muhim jihati uning axloqiy-me'yoriy funksiyasidir. U orqali jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va hayotiy tamoyillar mustahkamlanadi. Masalan, maqol va matallarda mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat kabi fazilatlar targ'ib etiladi. Ertak va dostonlarda esa qahramonlar orqali ideal inson modeli yaratiladi. Shu tariqa xalqona tafakkur tarbiyaviy vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda xalqona tafakkur masalasi turli metodologik yondashuvlar asosida o'rganilmoqda. Xususan, strukturalizm, semiotika, hermenevtika va kognitiv lingvistika kabi yo'nalishlar bu fenomenni chuqurroq tahlil qilish imkonini bermoqda. Masalan, struktural yondashuv folklor matnlarining ichki tuzilishini, motiv va funksiyalar tizimini aniqlashga qaratilgan bo'lsa, semiotik yondashuv undagi ramz va belgilar tizimini o'rganadi. Kognitiv yondashuv esa xalqona tafakkurning inson ongidagi konseptual modellarini tahlil qiladi.

Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romani o'zining badiiy qurilishi va semantik qatlamlari bilan xalqona tafakkur hamda irfoniy g'oyalarning uzviy uyg'unlashgan tizimini namoyon etadi. Asarda xalq og'zaki ijodiga xos dunyoqarash, hayotiy tajriba, diniy e'tiqodlar va tasavvufiy falsafa bir butun badiiy makonda sintezlashgan holda ifodalanadi. Bu holat roman poetikasining asosiy konseptual xususiyatlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Roman boshida berilgan voqealar rivoji xalq orasida tarqalgan xabar orqali boshlanishi tasodifiy emas. "Bu xabar gavjum shaharlardan tortib, osuda kentlar, yaylovlar, bog'lar osha eldan elga, tildan tilga ko'chdi"¹⁸ jumlasida xalqona tafakkurning muhim belgisi og'zaki axborot tarqatish tizimini aks ettiradi. Bu yerda xalqning ongiga xos bo'lgan umumlashma, tez ishonuvchanlik va ijtimoiy badiiy tasvir vositasiga aylantirilgan.

Xalqona tafakkur asarda, avvalo, nutqiy qatlam orqali namoyon bo'ladi. Oddiy kishilarning dialoglari, iboralari, so'zlashuv uslubi xalq og'zaki ijodining tabiiy davomidir. Masalan, bozordagi suhbatlarda: "– Rost, boy..."¹⁹ kabi murojaatlar xalq tiliga xos sodda, ammo emotsional boy ifoda shaklini aks ettiradi. Bu esa obrazlarning hayotiyiligini oshirib, matnga realistlik ohang bag'ishlaydi.

¹⁸ Siyoyev S.Ahmad Yassaviy. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – B 5

¹⁹ Siyoyev S.Ahmad Yassaviy. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – B 6

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Shu bilan birga, xalqona tafakkur diniy e’tiqodlar bilan uyg‘un holda ifodalanadi. “Hajga bormasalar ham yuz haj qilgan odamning savobini olib yuradilar”²⁰ kabi qarashlar xalq orasida keng tarqalgan diniy tasavvurlarni aks ettiradi. Bu fikrlar tashqi amal va ichki niyat o‘rtasidagi murakkab munosabatni ifodalab, irfoniy tafakkur bilan bevosita bog‘lanadi.

Irfoniy g‘oyalar esa romanda Ahmad Yassaviy obrazi orqali markazlashgan holda beriladi. Uning zikr, riyozat, sabr va tavba haqidagi qarashlari tasavvuf falsafasining asosiy tamoyillarini ifodalaydi. “Har dona surilganda Allohning bir ismi yodga keladi”²¹ kabi tasvirlar zikr amalining ichki mohiyatini ochib beradi. Bu yerda zikr nafaqat diniy amal, balki ruhiy poklanish vositasi sifatida talqin qilinadi.

Asarda xalqona va irfoniy qatlamlar qarama-qarshi emas, balki dialektik birlikda namoyon bo‘ladi. Xalq orasidagi oddiy e’tiqodlar Yassaviy ta’limoti orqali chuqurlashtiriladi va ma’naviy darajaga ko‘tariladi. Bu esa xalqona tafakkurning irfoniy tafakkur bilan boyitilishi jarayonini ko‘rsatadi.

Roman matnida riyokorlik, yolg‘on va tashqi dindorlik tanqid qilinadi. “U riyokorlik qilsa, nafsi hayvoniy deb so‘tarlar”²² kabi fikrlar tasavvufdagi nafsni yengish g‘oyasi bilan uyg‘unlashadi. Bu orqali muallif tashqi diniy ko‘rinish bilan ichki poklik o‘rtasidagi tafovutni ochib beradi.

Xalqona tafakkurda jamoaviy baholash muhim o‘rin tutadi. Odamlarning tez hukm chiqarishi, mish-mishlarga ishonishi, umumiy fikrga ergashishi orqali millatning ong xususiyatlari yoritiladi. Bu jihat folkloriga xos tafakkurning asosiy belgilaridan biridir.

Irfoniy tafakkur esa aynan shu millat ongini tozalashga, uni ma’naviy jihatdan yuksaltirishga xizmat qiladi. Ahmad Yassaviy obrazi orqali berilgan sabr, halollik, tavba, rostgo‘ylik kabi qadriyatlar xalq ongiga singdiriladi. Bu esa asarning didaktik funksiyasini kuchaytiradi.

Asarda til masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Xalqona iboralar, sodda nutq shakllari bilan bir qatorda tasavvufiy terminlar qo‘llanilib, o‘ziga xos stilistik uyg‘unlik hosil qiladi. Bu esa asarning milliy ruhini mustahkamlaydi va uni o‘quvchi ongiga yaqinlashtiradi.

Roman poetikasida xalqona tafakkur va irfoniy g‘oyalarning uyg‘unligi badiiy obrazlar tizimi orqali ham ifodalanadi. Oddiy xalq vakillari bilan tasavvuf yo‘lini tutgan shaxslar o‘rtasidagi munosabatlar orqali ma’naviy o‘sish jarayoni ko‘rsatiladi. Bu esa qahramonlar tizimining ichki dinamikasini belgilaydi.

Badiiy vaqt va makon ham ushbu uyg‘unlikni ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Bozor, yaylov, masjid, ziyorat joylari kabi makonlar xalqona hayot tarzini ifodalasa, zikr, riyozat va ruhiy tajriba sahnalari irfoniy makonni tashkil etadi. Bu ikki makonning kesishuvi asarning semantik chuqurligini oshiradi.

²⁰ O‘sha asar. – B 6

²¹ O‘sha asar. – B 7

²² Siyoyev S.Ahmad Yassaviy. – Toshkent:O‘zbekiston,2012. – B 10

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Asarda xalqona tafakkur ko‘pincha an‘anaviy stereotiplar orqali ifodalanadi. Biroq muallif bu stereotiplarni tanqidiy yondashuv orqali qayta talqin qiladi. Bu esa badiiy matnda yangicha ma‘no qatlamini yuzaga keltiradi.

Irfoniy g‘oyalar esa insonning ichki dunyosiga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularni tushunish uchun ruhiy tayyorgarlik talab etiladi. Shu bois asarda bu g‘oyalar ko‘pincha ramziy shaklda beriladi.

Xulosa qilib aytganda, Sa‘dulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romanida xalqona tafakkur va irfoniy g‘oyalar o‘zaro uyg‘unlashgan holda murakkab badiiy tizimni tashkil etadi. Ushbu uyg‘unlik asarning g‘oyaviy-estetik qiymatini oshirib, uni milliy va umuminsoniy qadriyatlarni aks ettiruvchi yuksak badiiy asar darajasiga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Куронов. Д., Мамажонов.З., Шералиева. М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013.
2. Веселовский. А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Высшая школа, 1989.
3. Пропп. В.Я. Морфология сказки. – Москва: Наука, 1969.
4. Комилов. Н. Тасаввуф. – Тошкент .: Шарқ, 2005. – 112 б.
5. Sa‘dulla Siyoyev. Ahmad Yassaviy. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.

